

Tarihi Yapıya Çağdaş Ek Müdahalesi-Kervansaray Örnekleri

Esra ŞAHİN ERTÖY*¹, Hicran Hanım HALAÇ²

¹Eskişehir Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mimari Koruma Bilim Dalı, 26555, Eskişehir, Türkiye

²Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, 26555, Eskişehir, Türkiye

(Alınış / Received: 24.10.2023, Kabul / Accepted: 16.07.2024, Online Yayınlanma / Published Online: 23.08.2024)

Anahtar Kelimeler

Çağdaş müdahale,
Kervansaray,
Adaptasyon,
Restorasyon

Özet: Tarihi geçmişi oldukça eskiye dayanan kervansarayların İpek Yolu'nun önem kazandığı dönemde sayıca artış gösterdiği görülür. Şehirleşmenin artmasıyla beraber kent merkezlerine uzak konumda kalan bu yapıların yerini zamanla hanlar almıştır. Konaklama amacıyla inşa edilmiş kervansaray yapıları aynı zamanda ticaret için de kullanılmıştır. Osmanlı döneminden sonra önem kaybeden kervansaraylara günümüzde yeniden işlev verilerek aktif kullanımının sağlanması amaçlanmıştır. Çalışmaya konu olan bu yapıların çağdaş müdahalelerle onarım görmüş olanları kapsamı belirlemiş ve söz konusu kervansarayların adaptasyonları irdelenmiştir. Yapılara ait literatür taraması Ulusal Tez Merkezi ve Google Scholar sitelerinden yapılmış, Pinterest sitesinde de görsel taraması yapılmıştır. Yapıya uygulanan çağdaş müdahale yöntemleri ayrıştırmış ve müdahale sonrası yapının güncel durumu tespit edilmiştir. Özgün mimari dili yakalamaya çalışan onarım tipleri ile estetik, statik vb. açıdan yapının ihtiyaç duymasından kaynaklı çağdaş müdahale yöntemlerinin tercih edilme sebepleri ortaya konulmaya çalışılarak, daha sağlıklı onarım şeklinin hangisi olduğuna dair cevap aranmıştır.

Contemporary Addition to Historic Building- Caravanserai Examples

Keywords

Contemporary addition,
Caravanserai,
Adaptation,
Restoration

Abstract: It is seen that caravanserais, which have a long history, increased in number during the period when the Silk Road gained importance. With the increase in urbanization, these buildings, which were located far from the city centers, were replaced by inns over time. Caravanserai structures built for accommodation purposes were also used for trade. It is aimed to ensure active use of the caravanserais, which lost their importance after the Ottoman period, by giving them a new function today. The scope of these structures, which were repaired with contemporary interventions, was determined and the adaptations of the caravanserais in question were examined. The literature review of the structures was made on the National Thesis Center and Google Scholar sites, and visual scanning was also made on the Pinterest site. Contemporary intervention methods applied to the building were separated and the current status of the building after the intervention was determined. By trying to reveal the reasons for choosing repair types that try to capture the original architectural language and contemporary intervention methods due to the needs of the building in terms of aesthetics, statics, etc., it was aimed to find an answer as to which repair method is healthier.

1. Giriş

Geçmiş dönemlerde İpek Yolu vasıtasıyla kervansaray yapılarının ve kullanımının artması sonucunu doğuran bir dönem yaşanmıştır. Günümüzde ise kervansaray kullanımının azalması hatta yok olması sonucunda farkındalık oluşturarak yeniden

kullanımları sağlanmak istenmektedir. İpek Yolu'nun aktif kullanıldığı dönemlerle önem arz eden kervansarayların özgün kullanımına olanak sağlayabilmesi sebebiyle yapılarda iyileştirmeler yapılmaktadır. Bu sebeple farklı nedenlerle farklı restorasyon uygulamaları yapılmıştır. Bunlardan biri olan çağdaş ek ya da çağdaş müdahale yönteminin

kervansaraylarda hangi kompozisyonda kullanıldığı irdelenmek istenmiştir. Bu çalışmada çağdaş müdahale uygulanmış olan yapıdaki neden/sonuç ilişkisi incelenerek, çalışma kapsamı kervansaraylarla sınırlandırılıp uygulanan müdahaleler incelenmek istenmiştir. Kervansaray yapılarının yeniden kullanımları doğrultusunda uygulanmış olan müdahalelerin hangi amaçla ve hangi malzemeler kullanılarak uygulandığı sorularına cevap aranmıştır.

Bu çalışmada öncelikle kervansaray gibi köklü bir tarihi değeri olan yapıların korunması elzem olmasından ve yaşatılmaya devam edilebilmesi için uygulanacak koruma yöntemlerinden bahsedilmiştir. Kervansaray yapılarının tarihi kronolojisine değinilerek ne zamana kadar aktif kullanıldıkları ve hangi dönemden sonra unutulmaya yüz tuttuğuna değinilmiştir. Yeniden kullanımları planlanan kervansaray yapıları uygulanmış müdahale yöntemlerinden çağdaş ek ya da çağdaş müdahale yöntemi uygulananlar tasnif edilmiştir. Bu amaçla çalışma, farklı tarama yöntemleriyle ulaşılabilen tüm kervansarayları ele almaktadır. Çağdaş müdahale uygulanmış kervansaray yapılarına çağdaş müdahalenin hangi amaçla yapıldığı, hangi bölümde uygulandığı, kullanılan malzeme tipi, kervansarayın güncel işlevi gibi açılardan değerlendirilmek istenmiştir.

2. Materyal ve Metot

Çalışmaya konu olan kervansaraylar belirlenirken farklı kaynaklar kullanılmaya çalışılmıştır. Öncelikle Google Scholar üzerinde ve Ulusal Tez Merkezi'nde araştırmalar yapılmış, daha sonra yeterli veriye ulaşamadığı için Pinterest internet sitesinde konuyla en yakından ilgili olduğu düşünülen bazı kelimeler taranmıştır. Öncelikle restorasyon kelimesi taranmış, Ulusal Tez Merkezi'nde 3228, Google Scholar'da 1000 çalışmaya ulaşılmıştır. Google Scholar'da yapılan kervansaray kelimesiyle 1000 veri ve caravanserai kelimesi ile ilgili 1000 veri elde edilmiştir. Bu kelimelerle elde edilen çalışmaları sınıflandırmakta güçlük yaşandığı ve daraltmaya gidebilmek için çalışma konusuyla yakından ilişkili kelimeler seçilmek istenmiştir. Bu sebeple "çağdaş ek" ve "contemporary annex" kelimeleri ayrı ayrı tarandığında 1000'er kelime elde edilmiştir. Google Scholar'da yapılan gelişmiş aramada ise "kervansaray" ve "çağdaş ek" kelimeleri makalenin herhangi bir yerinde geçsin seçeneği seçilerek taranmış 33 veri, "kervansaray" ve "yeni ek" kelimeleriyle 48 veri elde edilmiş, "kervansaray" ve "çağdaş müdahale" kelimeleri ile veri elde edilememiştir. Yine gelişmiş tarama aynı şekilde "caravanserai" ve "contemporary annex" kelimeleri tarandığında da 3 veri, "caravanserai" ve "new annex" kelimeleri ile 4 veri elde edilmiş, "caravanserai" ve "contemporary intervention" kelimeleri ile veri elde edilememiştir. Ulusal Tez Merkezi'nde yapılan araştırmada "çağdaş ek" kelimesinde ve Mimarlık konusunda toplam 17

veriye ulaşılmış, "kervansaray" kelimesinde ve Mimarlık konusunda 73 veri elde edilmiş, gelişmiş taramada ise aranacak alan bölümünde tümü, arama tipi seçeneğinde içinde geçsin seçilerek "kervansaray" ve "çağdaş müdahale" kelimeleri ile yapılan herhangi veri elde edilememiş, "kervansaray" ve "yeni ek" kelimeleri ile yapılan taramada 2 veri elde edilmiştir. Veri bulgusunu çoğaltmak için Google web sitesinde 22.03.2023 tarihinde "kervansaray" "çağdaş ek" kelimeleri gösterildiği şekilde taratıldığında 35 görsel ve 52 yazılı veri elde edilmiş, "kervansaray", "çağdaş müdahale" taratıldığında 20 görsel ve 121 yazılı veri elde edilmiş, yazılı verilerden ilk 40 adedi değerlendirilmiş ve kalan yazılı verilerin konudan bağımsızlaştığı görülmüştür. "kervansaray", "yeni ek" kelimeleri taratıldığında 51 görsel ve 116 yazılı veri elde edilmiş, yazılı verilerden ilk 20 adedi değerlendirmeye alınmış ve kalan yazılı verilerin benzer şekilde konudan bağımsızlaştığı görülmüştür.

18.01.2023 tarihinde Pinterest internet sitesinde "kervansaray", "caravanserai", "kervansaray çağdaş ek" ve "caravanserai contemporary annex" kelimeleri taranmıştır. Ortaya çıkan görseller referans alınarak elde edilen kervansaraylar Ulusal Tez Merkezi, Google Scholar ve Google tarayıcısında taranmış daha sonra araştırmaya konu olmuş ya da araştırmaya dahil edilmemiştir.

Çalışmada esas alınan kervansaraylar elde edilen bulgulardan görsel araştırması yapılarak seçilmiştir. Görsellerde çağdaş uygulamaların olduğu gözlemlenen 11 kervansaray çalışmaya konu olmuştur. Yapılara eklenen iç mekan tefrişleri (tuvalet, lavabo vs.) araştırma kapsamında değerlendirilmemiş, yapı ögesi olan ekler dikkate alınmıştır.

3. Tarihi Yapıyı Koruma

19. yy. 'da gelişmeye başlamış olan koruma kavramı hem tekil olarak yapıyı hem de yapıyla ilişkili yakın çevresini ele alarak özgünlüğü ve bütünlüğü ele alan bir kavram olarak Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Bir anıtın yapı bütünlüğünün korunması, özgünlüğünü sürdürebilmesi, bakımı, en az şekilde müdahaleyle yapılacak olan onarımı üzerine belgelenecek kayıtlara geçme işlemi koruma kavramının içeriğini yansıtan durumlardır [1]. Kültür varlıklarının korunmasına yönelik ilk düzenlemeler, yapıların zarar görmesine sebep olan savaş ya da saldırılarla kültür varlıklarına zarar gelmesinden kaynaklıdır. 1907 yılında imzalanan Lahey Sözleşmesi'nin 27. Maddesinde savaşta ve bombardımanda sanat alanına, hayırseverliğe ayrılmış yapılara, sağlık yapılarına, dini ve eğitim verilen yapılara, tarihi değeri olan eserlere saldırı yapılması yasaklanmıştır [2]. Buradaki koruma maksadı sivil yapıların korunması amacıyla benzer özellikler gösterir. II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle 1950 yılından sonrasında bu koruma kavramı sadece sanatsal ve bilimsel nitelikli yapılarla sınırlı kalmamış,

insanlığın ortak mirası olan tüm yapıları kapsayacak şekilde bir anlayışın gelişmesini amaçlanmıştır [3]. Yapıyı koruma kavramını destekleyen bir durum olan onarım, restorasyonun yapı taşı denebilir. Tarihi yapıyı özgün olarak kalması adına yapılan bütünleme, yenileme, sağlamaştırma, güçlendirme gibi yöntemler restorasyon yöntemlerinden bazılarıdır. Yapının zarar görmesi, yapısal bozulmaları, onarımı ve iyileştirmeye dayalı yapılan işlemler yapısal müdahale olarak adlandırılabilir [1]. Uzun süre yaşayabilen yapılarda kullanılan malzemenin, bulunduğu bölgenin iklimine, yapının fonksiyonuna vs. gibi faktörler göz önünde bulundurularak seçilmesi ve bu malzemelerin birbirleriyle uyum ve bütünlüğü önem arz etmektedir. Yapının işlevliğini devam ettirebilmesi için restorasyon (onarım) ve konservasyon (koruma) uygulamalarında kullanılacak olan malzeme seçilirken yapının tarihini ve estetik değerini araştırmanın yanı sıra arkeometrik araştırmalarının da yapılması gerekmektedir [4]. Tarihi yapılara daha geniş çerçevede bakılacak olursa arkeolojik alanların da yaşatılmaya devam etmesi amaçlanmaktadır. Kazı çalışmaları sonrasında ayakta kalabilmiş antik bölgelerin onarımlar ve bazı eklerle ayakta kaldığı gözlenmektedir [5].

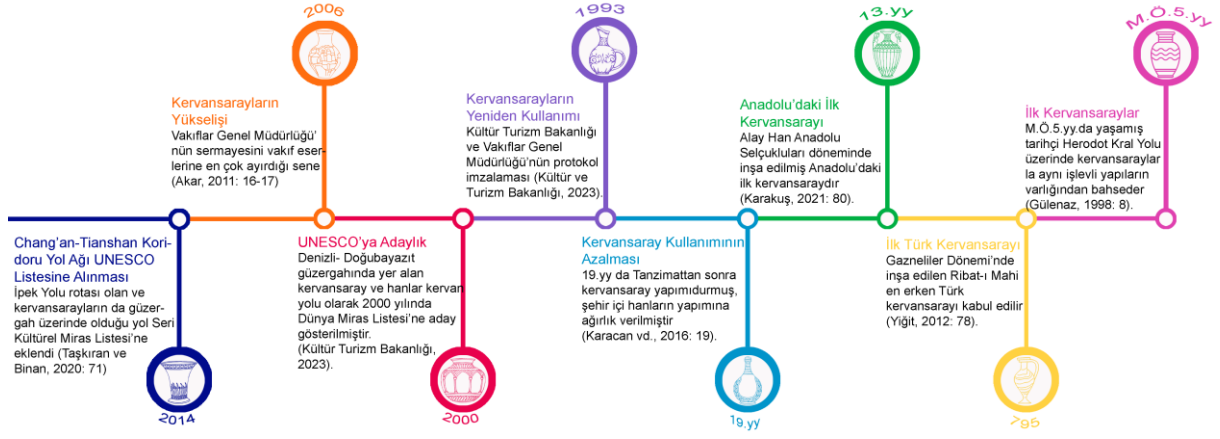
Bahsedilen tarihi yapılardan biri olan kervansaraylar bir dönem çok sık kullanılmaktayken zamanla ticaret yollarının değişmesi sonrası önemini kaybetmiştir. Bu durumun sonucu olarak kervansaray yapılarından bazıları metruk duruma düşmüş, bazılarıysa farklı işlevlerde kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde koruma kavramının kervansaray yapılarına da sirayet ettiğini söyleyebilecek bazı gelişmeler olmuştur (Şekil 1). Özgün tasarımına ve malzemesine uygun olarak restore edilen kervansaraylar varken çağdaş malzeme eklentileriyle yeniden kullanımı amaçlanan restorasyon uygulamaları da mevcuttur.

Kervansarayların ortaya çıkışı ve devamında gelişimi, kullanımlarının durması, yeniden kullanımının amaçlanması sonrası restorasyona varan süreçleri aşağıdaki başlıklarda yer almaktadır. Daha sonra çağdaş uygulama örneği olarak nitelendirilen kervansaraylarda çağdaş ek örneklerinin irdelendiği örnekler elde edilen bulgulardır.

4. Kervansaray Kronolojisi

M.Ö.5. yüzyılda yaşamış Herodot'un Tarih adlı eseri 5.kitabında Susa'dan başlayan ve Sardis üzerinden devam ederek Efes'e ulaşan Kral Yolu üzerinde 30-40 km. aralıklarla dinlenme ve barınma yerlerinin var oluşundan bahseder. Bu yapılar için Herodot, hırsızlardan ve eşkiya saldırısından korunmak

amacıyla yüksek duvarlarla çevrildiğini ve askerler tarafından korunduğunu belirtmiştir. Bu yapıların aynı zamanda düzenli posta hizmeti bulunmaktadır. Tarihiçi, Kral Cyrus'un Suriye'de benzer yapılar inşa ettirdiğini de belirtmiştir. Kervansaray yapıları sadece Doğu'ya özgü olmamakla beraber batıda da gözlemlendiği çıkarımı yapılabilmektedir [6]. Orta Çağ'da kervansarayın ortaya çıkmasının sebebi, ticaret yollarında tüccarların, kervanların ve alıcıların dinlenebilmesi için olduğu bilinmektedir. Konaklama işlevi için inşa edilen binalar olan kervansarayların temelleri Orta Çağ'da atılmış, İran'da devam etmiş ve Anadolu Selçukluları döneminde önemi artarak gelişmiştir [7]. Kervansaraylar önceleri ribat olarak adlandırılan, daha çok askerleri barındırmak, atlarını bağlamak için kullanacakları yapılar olarak inşa edilmiştir. Ribatlar cihat için hazır bulundurulmuş askerî karargahın nöbet tuttıkları yerlerdir. Daha sonraları bu yapılar askerî amaçla kullanılan Maveraünnehir'deki ticaret güzergahları üzerindeki menzillerin ve Türkistan'da koruyucu duvarla izole edilmiş çiftliklerin yakınlarına inşa edilmişlerdir. Bu bölgelerdeki ribatlar takribi IX. yy. sonlarına doğru askerî işlevini kaybedip dini ve tasavvufi kimliğe dönüşmeye ve tekke ve zaviye olarak işlev görmeye başlamıştır. Türklere ait en erken kervansaray Gazneli Mahmut'un emriyle Serahs yolu üzerinde inşa edilmiş olan Ribat-ı Mahi/ Ribat-ı Çahre'dir (410/1019). Daha sonraları Büyük Selçuklular döneminde de İran'da kervansaray tipolojisinde ribatlar inşa edilmiştir [8]. Arapların inşa ettiği ribatlar daha çok askerî amaçla, sınırları koruyan kişilerin barınması amacıyla kullanılmıştır. Türklerin inşa ettiği ribatlar ise ticaret yollarını kullanan kervanların barınması ve kervanların güvenliğinin sağlanması için kullanılan yerlerdir [9]. Büyük Selçuklular ticaret yollarının önemini kavramış ve bu sebeple kervansaray yapımına önem vermiştir. Bununla birlikte bu dönemde ticari ve iktisadi yaşamın varlığını desteklemiştir [10]. B. Selçuklularda vezir olan Nizâmülmülk, kervansaray inşasını destekleyen bir görüş olarak köprü yapmak, kanal açmak, güvenliği sağlayan kaleler inşa etmek, medrese yapmak, köyleri imar etmek ve kervansaray inşa etmek gibi çalışmaları Selçuklu sultanının görevi olarak görmektedir [11]. B. Selçuklulardan sonra Anadolu'da hüküm sürmüş devlet olan Anadolu Selçuklular, Anadolu'da (kayıtlarına ulaşılabilen) ilk kervansarayı inşa etmişlerdir. Kitabesi bulunmadığından kesin verilere ulaşılamasa da Sultan II. Kılıçarslan döneminde inşa edildiği yazmaktadır. Bu kervansaray Aksaray il sınırları içinde bulunan Alay Han'dır [12]. Şekil 1'de kervansaray kronolojisi gösterilmiştir.

Şekil 1. Kervansaray kronolojisi

Kervansarayların inşa edildiği güzergahlar olan ve dünyadaki önemli ticaret yolları olarak bahsedilen İpek ve Baharat Yolları'nın tarihlendirilmesi çok eski zamanlara dayanmaktadır. İpek Yolu M.Ö. III. yy. Romalılar tarafından ipek ithalatı yapılarak kullanılmaya başlanmış ve süregelmiştir. Bu yol üzerinde XI. yüzyıla kadar Bizanslılar, sonra Türkler tarafından hakimiyet kurulmuştur. Daha sonra Selçuklular ardından Osmanlılar yola hakim olmuşlardır. 16. yüzyıla kadar aktif olarak kullanılan yol hem kervansaray ve han yapımında hem de verilen en üst düzey hizmetler sunma özelliklerini sürdürmüştür. Kervansaraylar aynı zamanda Moğollar tarafından da inşa edilmiş, Moğollar da Çin'i örnek almıştır [13]. Osmanlı döneminde ticaret yolları daha düzenli ve toplu bir şekle dönüşmüş, güvenlik sağlanmış, deniz güzergahı eskiye oranla artmış, yeni ticaret rotaları oluşmuş, eski yollar ise önemini kaybetmeye başlamıştır. Bu nedenle Osmanlı döneminde inşa edilen kervansaraylar Selçukluya orana sayıca azalmış ve daha çok kıtalar arası ticaretten ziyade ülke içinde ticaret için kullanılmıştır. Kentler arasında durak olmaktan çok kent içinde inşa edilerek Selçuklular dönemindeki kervansaraylardan farklılaşmıştır [14]. Osmanlıda yeni oluşan yollar olarak Rumeli'ye uzanan ve Anadolu topraklarındaki sağ, sol ve orta kol bulunmaktadır. Bu güzergahlar üzerinde 3 saatten 18 saate kadar değişen yol boyunca kervansaraylar inşa edilmiş, ticaret vasfından farklı olarak haberleşme, konaklama amaçlarıyla da kullanılmışlardır. Aynı zamanda savaş öncesi ordunun konaklaması için kullanılmış, giyecek, yiyecek ve diğer tüm ihtiyaçların karşılanabileceği mekanlar olmuşlardır. Benzer şekilde elçiler, seyyahlar da konaklamış, kervansaraylar işlev olarak bu dönemde çeşitlenmiştir [15]. Osmanlı'da kent içinde inşa edilmeye başlayan hanlar, kervansaraylara göre daha gelişmiş yapılardır. İki katlı olarak inşa edilen hanların, zemin katında ahır, depo, tamirhane işlevli mekanlar oluşmuş, üst kat konaklama alanı olarak ayrılmıştır. Avluya açılan mekanların bu cephesinde revaklı bir galeri bulunmaktadır [13]. Hanlar kervansaraylardan esinlenerek yapılmış olmasına karşın kale

görünümüne sahip değildir. Avludan bakıldığında kervansaraylarla benzese de cepheden bakıldığında hanlar ev görünümündedir. Kervansaraylar genellikle tek kapılıdır. Devlet tarafından ya da hayır için yaptırıldıklarından plan tipleri hanlara göre daha az gelişmiştir [16]. 18.yy. da kervansaray için bütçe ayıran vakıflar ekonomik olarak zayıflamış, 19.yy. da Tanzimat'tan sonra kervansaray yapımı terk edilmiştir. Bu durumun sonucu olarak şehir hanları oluşmaya başlamış, kervansarayların önemini yitirmesiyle konaklama tesisi olarak sadece hanlar inşa edilmeye başlanmıştır [13]. Bu durumda han ve kervansaray arasındaki kavram karmaşasını önlemek adına bir ayrımı gitmek doğru bir yaklaşım olacaktır. İşlev olarak birbirine benzer olsalar da bu iki yapı türünün farklı amaçlar için kullanıldığı durumlar vardır. Bu farklılıklar şu şekilde özetlenebilir [7]:

- Kervansaray devlet tarafından finanse edilirken hanlar özel şahıs ya da vakıflar tarafından finanse edilir.
- Hanlar şehir merkezinde kurulurken kervansaraylar daha çok şehirlerarasında bulunmaktadır.
- Kervansaraylarda binek hayvanlarına önem verilmekte, en az yolcular kadar özene sahip olmaktadır. Hanlarda ise birincil işlev kervanları misafir etmek olmadığı için binek hayvanları arka planda kalmakta, bazen bodrum katta ahırlar tasarlanabilmektedir.
- Kervansarayların askeri amaçla kullanım durumları mevcutken hanlar sadece konaklama ve ticaret amacıyla kullanılmıştır.

Kervansarayların 19.yy. da inşasının durmasının ardından, yeniden kullanılmaya başlanmasının teşviki için Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Kültür ve Turizm Bakanlığı arasında 1993 yılında bir protokol imzalanmıştır. 'İpek Yolu Projesi' olarak adlandırılan bu anlaşmada İpek Yolu'nun yeniden canlandırılarak kullanılması hedeflenmiştir. Bu amaçla ilk aşamada 11 kervansaray seçilerek restore et- işlet- devret yöntemiyle kervansarayların restorasyonunu

gerçekleştirmek ve yeniden işlevlendirerek turizm amaçlı kullanılmaları amaçlanmıştır [17]. Seçilen kervansaraylara 'Mola Noktası' fonksiyonu verilmiş olup bu kervansaraylar; Sultan Han (Aksaray), Sarı Han (Nevşehir), Şarapsa Han (Antalya), Ak Han (Denizli), Ağzıkara Han (Aksaray), Alara Han (Antalya), Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı (Malatya), Çardak Han (Denizli), Susuz Han (Burdur), İncir Han (Burdur) ve Alay Han (Aksaray)'dır. Orta Asya'daki Türk boylarının göçebe yaşam biçiminden esinlenen Anadolu Selçuklular, kültürlerini ve mimarisini yansıtan kevarsaraylar ve hanlar inşa etmiş, Anadolu mimarisini de etkilemiştir. Anadolu'da yer alan bu kervansaray güzergahlarından Denizli - Doğubayazıt Kervansarayları 2000 yılında UNESCO geçici dünya mirası listesine eklenmiştir. İpek Yolu'nun canlandırılması için yapılan bu çalışmaların hız kazandığı sürece Vakıflar Genel Müdürlüğü 2006 yılında vakıf taşınmaz kültür varlıklarının korunmasına ayrılan ve en yüksek seviyeye ulaşan pay ile dahil olmuştur. Kervansaray mülkiyetleri Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunması sebebiyle 2003 - 2006 yıllarında bütçenin kültür varlıklarının onarımına ayrılmasında artış gösteren bir grafik olması kervansaray onarımlarının da artması anlamına gelebilmektedir [18]. 2000 yılında Anadolu topraklarındaki İpek Yolu'nun bir bölümünün UNESCO aday listesine eklenmesinin ardından 2014 yılında Tian-Shan Koridoru olarak adlandırılan Çin, Kazakistan ve Kırgızistan'ı içine alan güzergah UNESCO Dünya Miras Listesi'ne eklenmiştir. Farkındalık oluşturarak İpek Yolu'nun yeniden ticari olarak canlanmasını ve bu sebeple İpek Yolu üzerinde yer alan kervansarayların yeniden işlevlendirilmesini amaçlayan projeler sonucunda miras listesine alınan bu güzergahta aynı zamanda çeşitli sebepler de etki etmiştir. Çok çeşitli kültürel miraslar, birden fazla kültüre ev sahipliği, farklı coğrafyaları etkilemesi, kültürler arası ilişki kurulması gibi kriterleri taşıyor olması bu listede olmasının sebeplerindedir. Koridor üzerinde yer alan 33 farklı sitten bazıları; Budist tapınakları, mezarlar, antik patikalar, geçitler, Çin Seddi bölümleri, postane, hanlıklar, başkentler, dini yapılar, işaret kuleleri, surlar ve ticaret yapılan mekanlardan oluşmaktadır [19]. Ticaret yapılan mekanlardan biri olan kervansaraylarda konaklama ihtiyacı da karşılanmakta olduğunda, konaklama mekanları olarak gösterilebilirler.

5. Müdahale Yöntemleri

Restorasyon süreci yapıyı özgün değeriyle yaşatmayı, estetik ve tarihi değerini korumayı esas alan bir uygulamadır. Bu amaçla yapıya ait tarihi belgelere ve yapıda kullanılan orijinal malzemelere saygı duymak esastır. Öncelikli amaç yapının düzenli bakımlarının yapılarak yaşatılmaya devam etmesidir. Periyodik olarak bakımları yapılırsa yüksek maliyetlerle yapılan onarımlara ihtiyaç

duyulmayacaktır. Yapı, doğal afet gibi sebeplerle zarar görecektir olursa da kapsamlı müdahale yapılmalıdır [5]. Restorasyon eylemi yapının ulaşılabilen en özgün kimliğini bilimsel ve teknik yöntemlerle korumak ve yaşatmaya devam etmek için yapılan müdahalelerin tümüdür. Basit onarım ise bozularak ve çürüyerek eksilen mimari öğelerin aynı malzeme kullanılarak müdahale edilmesidir [20]. Restorasyon yöntemleri Ahunbay'a göre [5] 8 başlıkta incelenir. Sağlama yöntemi; yapı bütünlüğü zarar görmeden uygulanır. Zarar görmeye başladıysa güçlendirme yapılır [1]. Bütünleme yöntemi; (reintegrasyon) yapının restitüe edilmiş halinde mevcut bulunan, sonraki süreçte malzeme kaybına uğrayıp geleneksel ya da çağdaş malzemeler kullanılarak yapı bütünlüğünün korunmasına yönelik bir çalışmadır [5]. Taşıma yöntemi; iyi planlama, yeterli işçilik ve gerekli belgeleme yöntemlerinin tam olmasıyla tarihi bir yapının mevcut konumundan farklı bir yere taşınması işlemidir [1]. Temizleme Yöntemi; diğer yöntemlere göre daha basit bir uygulama olan bu yöntemle amaç, yapı elemanlarının mekanik ve kimyasal yöntemlerle onarımı ve bakımının yapılmasıdır. Yenileme yöntemi; Tarihi yapıların özgün işlevleri değişen zaman ve yaşam biçimiyle birlikte kullanılamaz duruma gelebilmektedir. Bu sebeple yapıların bazı onarımlardan geçerek yeni işlevine uyum sağlaması için yapılan işlemlerin bütünü yenileme işlemidir [5]. Arkeolojik restorasyon; doğa ve insan etkilerine karşı korunmak istenen arkeolojik alanlarda yapılan işlemler; sağlama, üst örtüyle koruma, bütünleme (anastylosis) şeklindedir [5]. Yeniden yapım yöntemi; (rekonstrüksiyon) zorunlu kalınmadığı süre tercih edilmemesi gereken bir yöntemdir. Yapı ölçeğinde uygulanması yerinde bir işlem olacaktır. Onarım ile arasında kesin bir çizgi vardır [1]. Son olarak değerlendirilecek restorasyon yöntemi çağdaş ektir.

6. Çağdaş Ek

Yenileme işleminde söz edilen konu çağdaş ekin yapı taşıma oluşturmaktadır. Farklı niteliklerde inşa edilen yapıların günümüzde özgün işlevinin kullanımı sürdürülememektedir. Örneğin; kervansaray olarak inşa edilmiş bir yapının işlerliği değişen zamanla kaybolmuştur. Otel, müze vb. yapılarına dönüştürülmesiyle kullanımı olanaklı hale gelebilen bu yapılarda çağdaş müdahaleler gerekebilmektedir. Müzeye dönüştürülecek bir yapıya bekçi kulübesi, tuvalet, ikram bölümü için mekan gibi eklere ihtiyaç duyulması halinde çağdaş eke başvurulabilir. Bu ekler yapıyla uyumlu ve az dikkat çeken tasarımlar olmalıdır. Bu gereklilikler göz önünde bulundurulduğunda yapılan müdahale başarılı olabilmektedir. Verilecek işlevin gerekli ölçütlerini taşıyamayacak olan yapılar bu yükün altında kalabilmektedir [5]. Farklı bir ihtiyaç sebebiyle, yapının özgün haline ulaşması mümkün değilse, yani yapıyı restitüe etmek için yeterli veri bulunmuyorsa

bu durumda da çağdaş ek uygulanabilir. Bu ihtiyaçların konu başlığı olduğu “Yapıya neden çağdaş ek eklenir?” sorusuna cevap olarak alt başlıklarda değerlendirilmiştir.

Çağdaş müdahale kavramıyla ilgili literatüre geçmiş bazı tanımlamalar ise Tablo 1’de gösterilmiştir:

Tablo 1. Ulusal ve Uluslararası sözleşmeler, ilkeler, yönetmelikler vd.

Venedik Tüzüğü (1964) [21]
Madde 12- Eksik kısımlar tamamlanırken, bütünlü uyumlu bir şekilde bağdaştırılmalıdır; fakat bu onarımın, aynı zamanda sanatsal ve tarihi tanıklığı yanlış bir biçimde yansıtmaması için, özgünden ayırt edilebilecek bir şekilde yapılması gereklidir.
Madde 13- Eklemelere, ancak yapının ilgi çekici bölümlerine, geleneksel konumuna, kompozisyonuna, dengesine ve çevresiyle olan bağıntısına zarar gelmediği durumlarda izin verilebilir
Atina Tüzüğü- Carta del Restauro [21]
Madde 7- Eğer bir anıtı sağlamlaştırmak, kısmi veya tam olarak bütünlük amacıyla ya da yeniden kullanım nedeniyle ekler yapılması gerekirse, uyulması gereken temel koşul yeni öğelerin en azda tutulmaları, yalın ve yapısal düzeni yansıtır karakterde olmalarıdır. Benzer üslupta bir ek ancak yapının mevcut çizgilerini devam ettirmek ve bezemeden arınmış geometrik anlatımlar söz konusu olduğunda kabul edilebilir.
ICOMOS Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü (1999) [21]
Koruma İlkeleri: 2. Geleneksel yapılara, yapı gruplarına ve yerleşmelere yapılacak çağdaş müdahaleler onların kültürel değerlerine ve geleneksel karakterlerine saygı göstermelidir.
Amsterdam Bildirgesi, 1975 [21]
k. Bugünün yeni yapıları yarının mirası olacağından, çağdaş mimarlığa yüksek kaliteli olması için her türlü çaba gösterilmelidir.
05.11.1999 tarih ve 660 sayılı Taşınmaz Kültür Varlıklarının Gruplandırılması, Bakım ve Onarımları İlke Kararı [20]
Yeni işlev verilecek yapılarda yapılacak eklerin, niteliği ve korunması gerekli kültür varlığıyla bütünleşmesi, tasarımı yapan mimar tarafından gerektiğinde avan proje niteliğinde hazırlanarak, koruma kurulunun görüşüne sunulacağına karar verildi.

6.1. İşlevinden kaynaklı ihtiyaç olması

Tarihi yapıları restore ederken modern döneme uyum sağlama çabasıyla çağdaş müdahaleler uygulanabilmektedir. Yapıya uygulanan çağdaş eklerin “neden?” ve “nasıl?” cevapları arandığında elde edilen sonuçlar aşağıda başlıklar şeklinde verilmiştir. Yapının bir bölümünde yapı malzemesi kaybı olduğu zaman, yeni işlevinin doğurduğu ihtiyaçlardan dolayı, yapının restitüe edilmesi için yeterli veriye sahip olunmadığında, kent silüetini oluşturan önemli bir öğe olması ya da tarihi bir olaya tanıklık etmiş olmasından kaynaklı rekonstrüksiyon yapılması gerektiğinde, son olarak da teknolojik verilerin kullanılmasıyla çağdaş sunum tekniği ile birlikte yapının özgün halini yansıtan görseller

yardımlarıyla çağdaş müdahaleler yapıldığı sonuçlarına varılmıştır.

6.1.1. Yapının parçacıl bütünlüme yöntemiyle yenilenmesi

Yapı bütünlüğünü koruyamamış tarihi yapılarda yapı elemanlarında eksilmelerin oluşmasıyla restorasyon ihtiyacı doğmaktadır. Bu restorasyon işlemi yapının ihtiyacına göre uygulanmaktadır. Restorasyon türlerinden biri olan bütünlüme işlemi tarihi yapıya uygulanırken özgün malzemeden farklı olduğu belirgin olan başka malzemeler kullanılmaya çalışılmaktadır. Çalışmaya konu olan Edirne Kervansaraylardan Şekil 4’te yer alan Edirne Ekmekçizade Ahmet Paşa Kervansarayında çatısındaki malzeme eksilmesinden kaynaklı oluşan bütünlüme ihtiyacı çağdaş eklerle giderilmiştir (Şekil 4). Alüminyum strüktür ve cam malzemeden oluşan örtü ile çatı bütünlümesi yapılmıştır. Çatının büyük oranda strüktürü ahşap karkas sistem olan ve kurşunla kaplı özgün hali korunabilmiş, malzeme kaybına uğrayan uç kısım çağdaş müdahaleyle bütünlüme işlemi görmüştür. Benzer bir uygulama Konya’da bulunan Zazadin Han’da da görülebilmektedir (Şekil 7). Kubbesi restore edilen Kervansarayın çevresi polikarbon malzemeyle örtülmüştür. Yapılan kazılarda sekizgen prizmal köşegen olan örtünün özgün konumunda bulunan köşe taşları 1996 yılında ortaya çıkarılmıştır [23].

6.1.2. Yeni eleman eklenmesi

Restore edilerek yeniden kullanıma açılan tarihi yapılar orijinal işlevinden farklı işlevlere sahip olabilmektedir. Bu sebeple doğan mimari ihtiyaçlar yapıya uygulanan eklerle giderilebilmektedir. Bu duruma örnek olarak İzmir/Çeşme’de yer alan Kanuni Kervansaray otel olarak kullanılmaktadır ve bu kullanım günümüz şartlarında ihtiyaç olduğu düşünülen bazı sirkülasyon elemanları eklenme ihtiyacı doğurmuştur. Sonradan eklenmiş olan asansör ve merdiven yapı elemanlarının yanı sıra avluya havuz eklemesi de yapılmıştır. Şekil 6’da yer alan Aydın Öküz Mehmet Paşa Kervansarayında izdüşümü avluya düşen alana güneş kırıcılar eklenmiştir. Böylelikle yarı açık mekan olan revaklarda oturma alanı oluşması için imkan sunmuştur. Benzer bir durum İran’da bulunan Zein-o-din Kervansarayında da görülmektedir. Gaziantep’te yer alan Hışvahan’da asma germe membran sistemiyle avluya gölge sağlayan oturma alanları oluşturulmuştur. Kastamonu’da yer alan Kurşunluhan ve Azerbaycan’da yer alan Kasım Bey Kervansarayında avluya restoran işlevi verilmesinden kaynaklı çatı örtüsü eklenerek güneş ışınlarını direkt almaktan korunmak istenmiştir.

6.2. Yapıyı restitüe etmek için yeterli veriye sahip olunmaması

Bazı tarihi yapıları korumak ve gündelik yaşama dahil etmek isteğiyle restorasyon planlamaları yapılmaktadır. Ancak bu durum, oldukça fazla harap olmuş bazı yapılar bazında ele alındığında restore etmek için yeterli veri (fotoğraf vs.) olmadığından ve restitüsyon projesinin bulunmaması sebebiyle restorasyon işlemi gerçekleştirilememiştir. Bu duruma örnek oluşturabilecek olan Şekil 3'teki Gölcük ilçesinde yer alan Kazıklı Kervansarayının kabağı korunmuş ve dışarıdan yapılan eklemlemeyle üstü örtü ve ahşap + çelik strüktür eklenmiştir. Yapının tarihi değerinin korunması gerektiği ancak restitüe etmek için yeterli veriye sahip olunmadığında uygulanabilecek yöntemlerden biri olan bu işlemde kervansarayın yaklaşık 2 m. iç kısmından başlayan strüktür yükselmiştir.

6.3. Rekonstrüksiyon yapılması

Yeniden yapma olarak da bilinen rekonstrüksiyon pek tercih edilmeyen bir yöntemdir. Bulunduğu çevrede önemli bir tarihi öge olan ya da tarihi bir olaya tanıklık etmiş olan yapılar yeterli doneye sahipse rekonstrüksiyon yoluna gidilir. Çalışmaya konu olan yapılardan rekonstrüksiyon yapılmış bir örnek olmasa da, Kocaeli'de yer alan Kazıklı Kervansarayının kentte yer alan en eski tarihi yapılardan biri olması sebebiyle simge yapı olduğu söylenebilir (Şekil 3). Ancak rekonstrüksiyon için yeterli veri bulunmadığından kervansaray çağdaş müdahaleyle restore edilmiştir.

6.4. Çağdaş sunum teknikleriyle müdahalesi

Kent silüetinin oluşmasında önemli bir yeri olan bazı yapılar vardır. Ancak bu yapıları restore etmek, özgün hali kadar etki yaratmayacak durumda olabilmektedir. Örneğin yedi Dünya Harikasından biri olan Halikarnas Mozolesi geçmişte bulunduğu konumuyla Bodrum'un silüetini önemli ölçüde etkilemektedir. Ancak kalıntıların büyük bir bölümü British Museum'da yer almaktadır ve replikası da yapılmamıştır. Bu yapının rekonstrüksiyonunun yapılmasından Şekil 2'de gösterildiği gibi restitüe edilebilecek kadarını, bulunduğu konum ve ölçülerde gün ışığı almayacak ortamda ışık ve gölgelerle resmetmek suretiyle çağdaş sunum tekniği vasıtasıyla yapıyı yaşatmaya devam edilmesinde yardımcı olacaktır. Benzer örnekleri Augustus Forumu, Sezar Formu ve Kolezyum'da görülebilmektedir [26].

Şekil 2. Çağdaş reintegrasyon [27]

7. Bulgular

Çağdaş yöntemle restore edilen çeşitli kervansaray yapıları materyal ve metot başlığında bahsedilen şekilde taranmış ve çalışmaya konu olmuştur. Yapılan araştırma sonucunda elde edilen 11 kervansaray Tablo 2'de uygulanan müdahale yerleri, kullanılan malzeme, güncel işlevi gibi başlıklar altında incelenmiştir.

7.1. Kazıklı Kervansaray- Kocaeli

16. yüzyıla tarihlendirilen kervansaray Kocaeli ili, Gölcük ilçesinde bulunmaktadır. Osmanlı döneminde cihatlar için kullanılmış olan kervansaray Kanuni döneminde inşa edilmiştir. Kazıklı olarak isimlendirilmesinin sebebi seyahatnameler, haritalar ve minyatürlerde Kazıklı Derbendi olarak geçen yapının bulunduğu mevkiden kaynaklı olduğu düşünülebilir [28]. Yapının restorasyonu yapılmadan önce elde edilen veriler yetersiz kalmıştır. 2008-2010 senelerin arasında yapı kalıntıları korunmuş, yapıya zarar vermeden yeni bir ek yapılması uygun görülmüştür (Şekil 3). Yapının mevcut ayakta kalabilen duvarların iç kısmından 2,5 metre uzaklıkta yeni bir strüktür oluşturulmuştur [29]. Fuaye, çok amaçlı salon mekanlarının bulunduğu kervansaray kültür merkezi (sosyal alan) olarak restore edilmiştir. Ahşap ve çelik strüktürle restore edilmiş kervansarayın üst örtüsü ahşaptır.

Şekil 3. Kocaeli Kazıklı kervansarayı [25]

7.2. Ekmekçizade Ahmet Paşa Kervansaray- Edirne

Kervansaray Edirne ilinde Ayşekadın mahallesinde bulunmaktadır. Bulunduğu mevkiiden dolayı Ayşekadın Kervansarayı olarak da anılmaktadır. Ekmekçizade Kervansarayı Ahmet Paşa tarafından 1609 yılında yaptırılıp Sultan I. Ahmet'e armağan edilmiştir. Dönemin ünlü mimarı Sedefkar Mehmet Ağa ve mimar Hacı Şaban Ağa tarafından tasarlanan kervansaray Edirne- İstanbul yolu üzerinde yer alır. Ticaret kervanlarının da üç gün konaklayabildiği Anadolu'daki en büyük kervansaraydır [30]. İrrasyonel bir forma sahip olan bu kervansarayın giriş kapısının sağında imaret ve tabhane olduğu düşünülen mekanlar vardır. Aynı zamanda giriş üç tarafı revaklı bir avluya açılır. Giriş bölümünün tam karşısında güvercinlik olarak adlandırılan yarı açık, çatısı daha sonraki zamanlarda yok olmuş bir mekana geçilir (Şekil 4). Kurşun örtülü olarak kayıtlara geçen kapalı kısımlar daha sonra onarım

görmüştür [31]. Karma tipteki bu kervansaray Vakıflar Müdürlüğü'nün mülkiyetinde olup, günümüzde şehir tiyatrosu ve sergi alanı olarak işlev görmektedir. Alüminyum strüktür malzemesiyle cam kaplama malzemesi kullanılarak zarar görmüş çatısı onarılmıştır.

Şekil 4. Edirne Ekmekçizade Ahmet Paşa kervansarayı [22]

7.3. Kanuni Kervansarayı-İzmir

İzmir kentini Çeşme ilçesinde, deniz kıyısına yakın konumlanmış olan kervansaray kitabesine göre 1528 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılmıştır. Yapı kare planlı olup 18,40 x 18,60 m. ölçülerinde avluya sahiptir. Kervansaraya güneybatı cephesinden yapının dışına taşan bir eyvanla girilmekte ve iki sıra revaklarla çevrili avluya ulaşılmaktadır. Kitabesi eyvanın üzerinde bulunmaktadır. Revaklı bölümlerden geriye kalan alanlarda ahır ve merdiven bulunmaktadır. Revaklardan ulaşılabilen oda sayısı on iki olmakla beraber üzerleri tonozla örtülüdür [32]. Günümüzde otel olarak işlev gören kervansarayın avlusu da restoran olarak kullanılmaktadır. Daha sonra işlev ihtiyacından kaynaklı Şekil 5'te görülmekte olan avluya havuz eklenmiştir. Yapıya ayrıca metal servis merdiveni ve avludan üst kata ulaşım için metal seyyar asansör uygulanmıştır.

Şekil 5. İzmir Kanuni kervansarayı [35]

7.4. Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı-Aydın

Kuşadası ilçesinde yer alan bu kervansaray Öküz Mehmet Paşa tarafından 1618 yılında yaptırılmıştır. İki katlı ve avlulu kervansarayın üst katına avlusunda bulunan kuzeybatı ve güneydoğudaki iki merdivenle çıkılmaktadır. Osmanlı döneminde yapılan kervansarayın avlu ölçüleri 8.50x1.60 m.dir ve avlunun etrafında revak ve odalar bulunmaktadır. İskele kervansarayın kuzey yönünde yer almaktadır ve kervansaraya giriş de bu yöndedir. Avlu ölçüleri

Kuzeyde 21.80, güneyde 21.47, doğuda 28.51 ve batıda 28.47 m.dir. Kervansaray girişinde revaklara ulaşmadan önce sağ ve solda tonozla örtülü girintili bölüm ve bu bölümlerin kemerle birbirine bağlandığı görülür [33]. Bu kervansarayda ahır bulunmamaktadır ve wc alanı binadan çıkıntı olarak, mazgal pencerelerle inşa edilmiştir. Ayrıca kervansarayın avlusunda sekizgen havuz bulunmaktadır [34]. Kervansaray günümüze otel işlevinde kullanılmaktadır. Şekil 6'daki görselde işaretlenmiş olan; avlusuna, yeni işlevindeki gerekliliklerden kaynaklı olabileceği düşünülen kısmi güneş kırıcılar eklenmiştir.

Şekil 6. Aydın Öküz Mehmet Paşa kervansarayı [24]

7.5. Zazadin Han-Konya

Selçuklu döneminde yaşamış Sadeddin Köpek bin Muhammed tarafından yaptırılan han Aksaray-Konya yolunda, Konya'ya 20 km. uzaklıkta bulunmaktadır. Sadeddin adının farklı tarzda söylemi olan Zazadin olarak da adlandırılmaktadır. Han I. Alaüddin Keykubat zamanında yapılmaya başlanmış ve Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında yapımı tamamlanmıştır. Dış ve iç portalde olmak üzere toplam iki kitabesi olan hanın portalleri siyah ve beyaz mermerden inşa edilmiştir. Devşirme taş olan spolien taş çok yerde kullanılmış ve mescidinin giriş bölümünün üstünde bulunduğu görülmüştür. Hanın diğer yapısal özellikleri de kuzeydeki beden duvarının üç kademeli olması ve kışlık bölümdeki kubbenin planda asimetric olması olarak gösterilebilir [22]. Günümüzde müze olarak ziyaret imkanı bulunan yapıda zaman zaman organizasyonlar da yapılabilmektedir. Yapı kubbesinin restorasyon çalışmalarına başlandığında sekizgen kalıntıları ortaya çıkmıştır ve Şekil 7'de bahsedilen kubbe işaretlenmiştir. Restore edilirken çelik strüktürel taşıyıcı üzerine polikarbon malzemeye örtü yapılarak bütünleme işlemi uygulanmıştır.

Şekil 7. Konya Zazadin han [36].

Tablo 2. Kervansaray analiz tablosu.

Kervansaray	Şehir	Yeni İşlev	Kervansaray Tipi	Müdahale Yeri	Strüktür Malzemesi	Yüzey Malzemesi	Müdahale Türü								
							Bütünleme	Kabuk Koruma	Avluya Ek	Çatı Örtüsü	Asansör	Zemin Koruma	Merdiven	Kubbe Örtüsü	Güneş Kırıcı
Kazıklı Kervansarayı	Kocaeli	Kültür Merkezi	Kapalı	Cephe	Çelik + Ahşap	Ahşap		•							
Ekmekçizade Ahmet Paşa Kervansarayı	Edirne	Sosyal Mekân	Açık	-Kubbe -Döşeme	Alüminyum	Cam	•					•		•	
Kanuni Kervansarayı	İzmir	Otel	Karma	-Zemin -Sirkülasyon	Çelik + Betonarme	-			•		•		•		
Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı	Aydın	Otel + Turistik Tesis	Karma	Çatı	Çelik	Polikarbon									•
Zazadin Hanı	Konya	Sosyal Mekân	Açık	Kubbe	Çelik	Polikarbon								•	
Mahperi Hatun Kervansarayı	Tokat	Restoran	Karma	Sahın	Demir	Polikarbon + Kurşun				•					
Kasım Bey Kervansarayı	Azerbaycan	Otel + Restoran	Karma	Çatı	Çelik	Cam			•	•					
Hışvahan	Gaziantep	Butik Otel + Restoran	Karma	Avlu	Metal	Membran			•						
Zein-o-din Kervansarayı	İran	Butik Otel	Karma	-Kubbe -Cephe	Metal	Ahşap			•						•
Kurşunluhan Otel	Kastamonu	Otel	Karma	Çatı	Çelik	Polikarbon				•					
Alara Han	Antalya	Turizm Tesisi	Kapalı	Çatı	Metal	Polikarbon				•					

7.6. Mahperi Hatun Kervansarayı-Tokat

Kitabesine göre Sultan Melike Mahperi Hatun tarafından 1238-39 yıllarında yaptırılan kervansaray Amasya-Tokat yolu üzerinde inşa edilmiştir. Yazlık ve kışlık bölüm olarak yaptırılan kervansarayı kışlık bölümü ölçüleri 19.50x28 m, yazlık bölümü ise 33x34 m'dir. Yazlık bölümü avluyu çevreleyen revaklar ve revakla sıralanmış odalardan, kışlık bölümü iki sıra paye ile üç bölüm olarak inşa edilmiştir. Pandantif örtülü kervansaray kesme taştan yapılmıştır ve planı dikdörtgendir. Gösterişli bir giriş kapısı olan kervansarayı söz konusu kapısı Anadolu Selçuklu dönemi kervansaray yapılarındaki kapıları andırmaktadır. Günümüze beden duvarları ve portali sağlam gelmiş olan kervansarayı çatısı tümüyle yıkılmıştır. Restore edilen çatısının kışlık bölümdeki avlunun üzerine tekabül eden bölümü hafif malzeme olması açısından polikarbonat malzeme ile kemerli eyvan üzerine tekabül eden bölümü ise kurşun malzemeyle kaplanmıştır ve Şekil 8'da bu malzeme farkını görmek mümkündür [37]. Yapı günümüzde kafe, restoran olarak işlevlendirilmiştir.

Şekil 8. Tokat Mahperi Hatun kervansarayı [37].

7.7. Kasım Key Kervansarayı-Azerbaycan

İki mertebeli kervansaray olarak da adlandırılan bu yapı günümüzde Mugam Kulüp/Mugam Restoran olarak da bilinmektedir. Muğam olarak kullanılan bu kelime Azerbaycan müziği olarak bilinir. Kasım Bey ve varislerine Şirvaşah Halilullah tarafından hediye edilen kervansaray 15. yüzyılda inşa edilmiştir. Deniz ticareti varlığından dolayı denize bakan cepheden giriş yapılıdır. Aynı aks üzerinde başka bir giriş daha vardır. İç planı kare, avlusu sekizgen planlıdır. Balkonlu odalarla çevrili avlusuyla iki kat şeklinde inşa edilmiştir. Odalardan balkona açılan ve avluya bakan revaklar sivri kemerlerle oluşturulmuştur. Kervansarayı korunma açısından güneydoğu cephesinde kuleleri bulunmaktadır [38]. Unesco Dünya Miras Listesi'nde yer alan yapı otel ve restoran olarak işlev görmektedir. Yapının avlusunda Şekil 9'da görüldüğü üzere açılır- kapanır olacak şekilde örtü sistemi eklenmiştir. Çelik strüktür üzerine cam örtü malzemesi kullanılarak ışık kırıcı işlev görmesi sağlanmıştır.

Şekil 9. Azerbaycan Kasım bey kervansarayı [39].

7.8. Hışvahan-Gaziantep

1563-1568 yıllarında Lala Mustafa Paşa'nın Halep'te vali olarak görev yaptığı esnada yaptırdığı tahmin edilen han, Gaziantep Handan Bey Çarşısı'nda yer almaktadır. Açık avlulu kervansaray tek katlıdır ve farazi 2900 metrekarelik alana yayılmıştır. Külliye olarak inşa edilen yapının batısında hamam ve susamhane bulunmaktadır. Doğu cephesi tarafından bedesten bulunmaktadır ancak şimdiki dönemde izine rastlanmamaktadır. Kurtuluş Savaşı zamanında yıkılmış olabileceği düşünülmektedir. Hanın beden duvarları kesme taştan, benzer şekilde örtü sistemi de sarımtırak renkli küfeki kesme taşından oluşmuştur. Yapının çatı örtüsü tonoz sistemli strüktüre sahiptir [40]. Yapının avlusuna asma germe sistemle oluşturulmuş oturma alanı yapılmıştır. Kentin simgesel öğelerinin kullanıldığı ekler yapıyla bütünleştirilmek istenmiştir. Oturma alanları arasına ahşap oymacılık ürünü bölücü donatılar eklenmiş, oturma bölümlerinde de geleneksel sedir kullanılmıştır. Günümüzde butik otel ve restoran olarak işlev gören yapının avlusuna ve revaklar arasına eklenen çağdaş ek metal malzemedir oluşmaktadır. Avluda yer alan ışık koruma amaçlı oluşturulmuş örtü sistemi Şekil 10'de görüldüğü üzere membran malzeme kullanılarak yapılmıştır.

Şekil 10. Gaziantep Hışvahan [40].

7.9. Zein-o-Din Kervansarayı-İran

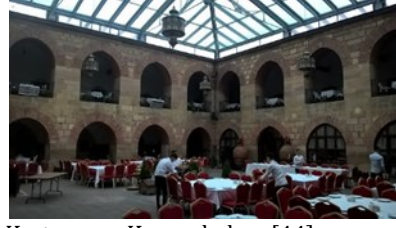
16.yüzyılda inşa edilen yapı Yezd şehrinde bulunmaktadır ve Afganistan sınırına yakın konumdadır. İran'da bulunan yuvarlak formu üç kervansaraydan biridir. Tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan kervansaray İran Kültürel Miras ve Turizm Örgütü'nün mülkiyetindeyken üç kardeş tarafından restore edilmek istenmiştir. 12 yıllığına kiralanarak yapı 32 odalı misafir ağırlamak için yenilenen ve orijinal tarzına uygun tasarlanan bir yapı olarak hizmet vermektedir. UNESCO tarafından 2006 yılında en iyi yenilenen yapı olarak ödül verilmiştir. Yuvarlak biçimli dar bir koridor üzerinde konumlanan odalardan bazıları kapılarla, bazılarıysa perdeyle ayrılmıştır [41]. Günümüzde de otel olarak işlev gören yapının Şekil 11'de gösterilen resimde iç avlusuna güneş kırıcı olarak eklenmiş ahşap yüzeyli ve metal taşıyıcı yapı ögesi bulunduğu görülmektedir.

Şekil 11. İran Zein-o-din kervansarayı [41].

7.10. Kurşunlu Han Otel-Kastamonu

İsmail Bey hanı olarak da adlandırılan han; avlulu, iki katlı ve dikdörtgen planlıdır [42]. Kastamonu'daki ilk hanlar Candaroğulları döneminde İsmail Bey tarafından inşa edilmiştir. İsmail Bey olarak da adlandırılan kervansaray orta avluyu çevreleyen revaklar ve hücre diziliminden oluşmaktadır [43]. Hana giriş kuzey cephesinden yuvarlak kemerli bir kapıyla sağlanmaktadır. Daha sonra açıldığı anlaşılan güney cephesindeki basık kemerli dikdörtgen çerçeveli kapı hana giriş sağlayan bir başka kapıdır. Hanın Kurşunlu Han olarak adlandırılmasının nedeni tonozların üstünün kurşunla kaplanmasından kaynaklıdır. Kurşunlar zamanla sökülüp yerine sac kaplanmıştır. 1943 yılında yaşanan depremde hasar gören yapının sac kaplaması sökülüp ve yerine 1946 yılında kurşun kaplanmıştır. Aynı yıl üst kat kemerleri onarılan hanın 1950 yılında üst katı onarılmış ve 1972 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü restore ettirmiştir [42]. Günümüzde otel olarak hizmet veren kervansarayın avlusu restoran olarak kullanılmaktadır. Şekil 12'de gözlemlenebilen yapının hava olaylarından etkilenmeyi en aza indirmek için avlusuna üst örtü eklenmiştir.

Şekil 12. Kastamonu Kurşunlu han [44].

7.11. Alara Han-Antalya

I. Alaeddin Keykubat tarafından yaptırıldığı kitabesinden anlaşılan han Alara Çayı'na ve Alanya Kalesi'ne yakın konumlanmıştır. Kalenin çevresi de yerleşim alanına dönüşmüştür. Kitabesine göre 1231 yılında yaptırıldığı anlaşılan han 46x35 m. ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Kapalı avlulu han, sultan han plan şemasına benzemektedir. Ancak sultan hanlarında açık avlu ve etrafında kapalı konaklama bölümleri varken Alara Han'da odalar ve avlu iç içe tasarlanmıştır. Yapıdaki ana malzeme kesme taştır, bazı yamaca bakan bölümlerinde moloz taş kullanılmıştır. Dar bir koridor çevresinde eyvan ardından oda gelecek şekilde bir düzen oluşturulmuştur [45]. Günümüzde aktif işlevi bulunmayan hanın geçmiş dönemde eğlence merkezi olarak kullanıldığı bilinmektedir. Çağdaş müdahale uygulanan kervansarayın koridor kısmının üzerine örtü yapılmış, Şekil 13'te görülmekte olan metal strüktür üzerine polikarbon malzeme kaplanarak onarım işlemi gerçekleştirilmiştir.

Şekil 13. Antalya Alara han [46].

8. Tartışma ve Sonuç

İnsanlık tarihinde başlangıçta barınma amacıyla inşa edilmiş yapılar daha sonra insan ilişkilerinin artmasıyla farklı işlevlerdeki yapıların ortaya çıkmasıyla değişkenlik göstermiştir. Ticaretin oluşmasında önemli etkenlerden biri insan ilişkileridir ve zamanla gelişen ticaretle birlikte tüccarların birbirinden uzak mesafelerdeki kentlere seyahat etmesi kaçınılmaz olmuştur. Tüccarlık yapanların konaklama ihtiyacını karşılayan ve aynı zamanda ticaret yapmalarına olanak tanıyan yapı gereksinimi oluşmuştur. Buna örnek oluşturan, önceleri ipeğin sonraları farklı birçok malzemenin ticaretini sağlayan İpek Yolu oluşmuş ve bu yol üzerinde konaklama ve ticaret ihtiyacını karşılayan kervansaraylar inşa edilmiştir. Orta Çağ'dan başlayıp daha sonra Osmanlı döneminde şehir merkezlerindeki hanların inşasıyla kullanımı azalan

kervansaraylardan günümüze ulaşabilmiş örnekler mevcuttur. Bu yapıların yeniden kullanımını sağlamak ve günümüze adapte edebilmek amacıyla çeşitli işlemler görmesi gerekmiştir. Birincil olarak yine orijinal işlevi olan konaklama fonksiyonu uygulanmaya çalışılsa da farklı işlevlere sahip kervansaraylar da bulunmaktadır.

Onarım geçiren kervansaraylardan bazıları özgün malzemesine uyum sağlayan malzemelerle restore edilirken bazılarında çağdaş ekler uygulanmıştır. Bu uygulamanın yapıya yüklediği çeşitli olumsuz durumlar oluşturabilmekteyken bazı açılardan bakıldığında ise yerinde bir uygulama olduğu görülmektedir. Restorasyon işlemini birden çok başlık altında inceleyebilirken bu çalışmada çağdaş müdahale uygulanmış olan kervansaraylar ele alınmıştır. Çalışmaya konu olmuş kervansaraylar farklı kaynaklardan elde edilmiş verilerle irdelenmiş, hangi amaçla bu işlemin uygulandığı sorusuna cevap aranmıştır. Söz konusu on iki adet kervansaraydan büyük çoğunluğu özgün işlevine uygun olarak konaklama ihtiyacını karşılayan otel olarak kullanılırken geri kalan yapılar müze ve sosyal mekan işlevinde kullanılmakta ya da aktif bir işlevi bulunmamaktadır.

Yapılan araştırmalarda elde edilen verilere göre kervansaraylardan bazılarında avlunun üzeri kapatılmak istenmiştir. Bu işlemin ortaya çıkması hasar görmüş olan özgün malzeme yerine uygulanması amacıyla ya da mekanın rekreasyon alanı olarak kullanılmak istenmesinden dolayı oluşmuştur. Avluda yine sosyal alan oluşturmak amacıyla güneş kırıcı vazifesi gören eklerin de uygulandığı görülmüştür. Hasar görmüş olan malzemenin yerine çağdaş ekle bütünleme yapılmak istenmesi yıllarca bütünlüğünü koruyabilmiş yapının strüktürüne fazla yük uygulayarak zarar vermemek istenmesidir. Avlunun, sosyal mekanlar olan restoran, kafe, kültürel alan vs. işleviyle kullanılmak istenmesiyle birlikte avlunun üzerinin kapatılmak istenmesi de hava şartlarından kullanıcıların etkilenmesini en aza indirmek amacıyla her iki durumda da ortak amaç modern dönem eki olduklarını açıkça ortaya koyarak tarihi yapıyı yaşadığımız dönemle bağdaştırıp her iki dönemi yansıtan mimari dil oluşturmaktır.

Gerekli restorasyon işlemi geçiren her yapı aktif kullanıma sahip değildir. Bu durumun çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Günümüzde şehir merkezlerinin dışında kalan yapıların uğrak bir mekan olması ve yerli-yabancı turistlerin rotayı bu tarihi yapılara çevirmesi, ilgi çekici bir işlev verilmesiyle doğru orantılıdır. Bu sebeple yapının ne kadar yük taşıyabileceğine dair gerekli hesaplamalar yapılarak dikkat çekici çağdaş müdahaleler uygulanabilir. Örnek olarak Almanya'da bulunan Bundeswehr Askeri Tarih Müzesi cephesine uygulanan çağdaş müdahale sonrası kentteki

konumu ön plana çıkmıştır. Yapı cephesine piramidal şekilde tasarlanan bir eklenti uygulanmış ve bu mimari öğenin etkisiyle iç mekanda gölge-ışık oyunları oluşturulmuştur. Onarım gören yapı için amaç öncelikle yapının özgünlüğünü korumak olmasıyla birlikte şimdiki zamanda kullanılmaya devam etmesi için yakın çevresinde sosyo-kültürel analizler yapılmalı ve müdahale yöntemi buna göre belirlenmelidir. Aksi takdirde amaç yalnızca yapının onarım görerek ayakta kalmasını sağlayabilmek olursa aktif kullanım ihtimali azalabilmektedir.

Bu çalışmada tarihi yapılar kategorisindeki kervansaraylara uygulanan çağdaş müdahale yöntemleri araştırılıp elde edilen veriler ortaya konulmuş ve modern döneme uyum sağlaması açısından güncel durumları analiz edilmek istenmiştir. Çağdaş uygulamaların özgün malzemeyle karşılaştırıldığında yapıya kazandırdığı estetik değer, yapının yeni işlevinden kaynaklı doğan ihtiyaçları karşılayabilmesi ve aynı zamanda statik olarak yapıya yüklenen yük gibi durumlar yapıya müdahale yöntemi seçilirken dikkat edilmesi gereken başlıklar olarak göz önünde bulundurulmalıdır. Gelecek dönemlerde yapılara uygulanacak restorasyon işlemi öncesinde bu çalışmanın çağdaş müdahale açısından fikir verebileceği düşünülmüş ve uygun müdahale yöntemleriyle yapıların günümüzde de yaşatılmaya devam etmesi amaçlanmıştır.

Etik Beyanı/Declaration of Ethical Code

Bu çalışmada, "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması gerekli tüm kurallara uyulduğunu, bahsi geçen yönergenin "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbirinin gerçekleştirilmediğini taahhüt ederiz.

Kaynakça

- [1] Zakar, L. 2013. Restorasyon uygulamalarında kullanılan çağdaş teknikler. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 3-12, İstanbul.
- [2] 18 Ekim Tarihinde La Haye'de İmzalanmış, IV Sayılı, Kara Harbinin Kanunları ve Adetleri Hakkında Sözleşme. https://www.askerihukuk.net/FileUpload/ds158941/File/kara_harbinin_kanunlari_ve_adetleri_hakkinda_sozlesme.pdf (Erişim Tarihi: 04.04.2024).
- [3] Ünal, Z. G. 2014. Kültürel mirasın korunması, İSMEP Rehber Kitaplar, İstanbul, 15s.
- [4] Eskici, B. Akyol, A. A. Kadioğlu, Y. K. 2006. Erzurum Yakutiye Medresesi Yapı Malzemeleri, Bozulmalar ve Koruma Problemleri. Ankara

- Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. 46(1). 165-188.
- [5] Ahunbay, Z. 2009. Tarihi çevre koruma ve restorasyon, Yapı- Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 8s.
- [6] Ökmen M. ed. 2022. Tarih. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 405s.
- [7] Tarverdiyeva, L. 2020. Kervansarayların yeniden işlevlendirilmesinde Azerbaycan örneklerinin incelenmesi. Hacettepe Üniversitesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 3s, Ankara.
- [8] Yiğit, İ. 2012. İslam Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 76s.
- [9] Cezar, M. 1981. Türk Tarihinde Kervansaray, VIII. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Ekim 1946, 931-940, Ankara.
- [10] Alptekin, C. 1989. Doğuştan günümüze büyük İslam tarihi - büyük Selçuklu devleti, Çağ Yayınları Umumi Neşriyat No:1, İstanbul, 206s.
- [11] Karakuş, F. 2022. Anadolu Selçuklu Dönemi Sultan Hanları Üzerine Bir İnceleme. The Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 12 (1), 71- 109.
- [12] Sönmez, Z. 1989. Başlangıçtan 16. yüzyıla kadar Anadolu Türk-İslam mimarisinde sanatçılar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 184s.
- [13] Karacan, S. Karacan E. ve Güngör, Y. 2016. Tarihsel Süreç İçinde Konaklama Merkezleri Han ve Kervansarayların Günümüzde İpekyolu Turizm Projesine Dönüşümü, 5. Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu "Özel İlgi Turizmi" Temasıyla, 22-23 Nisan 2016, 171-172, Gazimagusa, Cyprus (Kktc).
- [14] İlter, İ. 1969. Tarihi Türk hanları, Karayolları Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 9s.
- [15] Usta, G. 1996. Anadolu Osmanlı döneminde mekan analizi, han ve kervansaray yapılarında uygulama. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 111s, Trabzon.
- [16] Gülenaz, N. 1998. İstanbul'daki 19.yy. ve sonrası Osmanlı ticaret han ve pasajlarının stil ve fonksiyon bakımından incelenmesi. İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 8s, İstanbul.
- [17] Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü. (2023). İpek Yolu. <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-10174/ipek-yolu.html> (Erişim Tarihi: 20.08.2023).
- [18] Akar, T. 2011. Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Vakıf Kültür Varlıklarının Korunması. Erdem Dergisi, 59(1), 16s.
- [19] Yaman, G. 2019. Doğal ve kültürel mirasın korunmasında bir araç olarak kültürel rotaların İzmir ili Selçuk ilçesi örneğinde irdelenmesi. Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 25s, İzmir.
- [20] 05.11.1999 tarih ve 660 sayılı İlke Kararı-Taşınmaz Kültür Varlıklarının Gruplandırılması, Bakım ve Onarımları. <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-263743/660-nolu-ilke-karari-tasinmaz-kultur-varliklarinin-gruplandirilmasi-bakim-ve-onarimlari.html> (Erişim Tarihi: 04.04.2024).
- [21] ICOMOS. 2023. The Venice Charter 1964. IInd International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments. <https://www.icomos.org/en/resources/charters-and-texts> (Erişim Tarihi: 04.04.2023).
- [22] Anadolu Haber Ajansı. 2023. Ekmekçizade Ahmet Paşa Kervansarayı dükkanlarının restorasyonunda sona gelindi. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/ekmekcizade-ahmet-pasa-kervansarayi-dukkanlarinin-restorasyonunda-sona-gelindi/2468431>. (Erişim Tarihi: 03.04.2023).
- [23] Konya Valiliği. 2023. Zazadin Hanı. <http://www.konya.gov.tr/zazadin-hani> (Erişim Tarihi: 20.04.2023).
- [24] Aydın Büyükşehir Belediyesi. 2023. Öküz Mehmet Paşa kervansarayı. <https://aydincagiriyor.com/tr/aydincagiriyor/kultur/meandros-yolu/okuz-mehmet-pasa-kervansarayi/73> (Erişim Tarihi: 09.05.2023).
- [25] Vitra Çağdaş Mimarlık Dizisi. (2023). Kazıklı Kervansarayı Proje Detayı. <https://www.vitracagdasmmimarlikdizisi.com/projeler/Kaz%C4%B1kl%C4%B1-Kervansaray%C4%B1-Restorasyonu-ve-Ic-ek-Kultur.aspx> (Erişim Tarihi: 29.03.2023).
- [26] Abacı, C. S. 2019. Arkeolojik alanlarda çağdaş tasarımlar: Eskişehir Karacahisar kalesi koruma ve sergileme önerisi. Eskişehir Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 63s, Eskişehir.

- [27] Anonim. 2023. Restorasyon ve Renovasyon. <https://3byapi.com.tr/restorasyon-ve-renovasyon/> (Erişim Tarihi: 20.03.2023).
- [28] Kamiloğlu, O. 2011. Kazıklı Hacı Hamza Bin İvaz kervansarayı. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 100s, Ankara.
- [29] Aycibin, S. 2018. Anadolu Kervansaraylarının tarihsel ve mimari gelişimi, kervansaray yapılarının işlevlendirilerek yeniden kullanımı. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 47-49, İstanbul.
- [30] Ölmez, O. 2022. Tarihi yapılarda mekânın yeniden kullanımı ve erişilebilirlik, Edirne Ekmekçizade Ahmet Paşa kervansarayı incelemesi. Trakya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 44s, Edirne.
- [31] Küçükaya, A. G. 1991. Mimarbaşı Sedefkar Mehmet Ağa Dönemi Edirne Yapıları ve Defterdar Ekmekçioğlu Ahmet Paşa. Belleten Dergisi, 55(213), 404-405.
- [32] Kayın, E. 1988. Çeşme tarihi doku araştırması koruma ve restorasyon önerileri, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 68-69, İzmir.
- [33] Buluç, G. 1995. Kervansarayların Türk Turizmine Zincir Konaklama İşletmeleri Olarak Kazandırılması. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 6 (1), 43s.
- [34] Oğuz, F. A. 1978. İzmir-Çeşme Kanuni Kervansarayı. Vakıflar Dergisi, (11), 115-116.
- [35] Şaşmaz, E. 2023. Kanuni Kervansarayı Kervansarayı. <http://www.erolsasmaz.com/> (Erişim Tarihi: 29.03.2023)
- [36] TRT Haber. 2023. Selçuklu'nun Konya'daki en büyük kervansarayı: Zazadin Hanı. <https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/selcuklunun-konyadaki-en-buyuk-kervansarayi-zazadin-hani-437183.html> (Erişim Tarihi: 04.04.2023).
- [37] Zengin, B. ve Kasap, S. 2017. Tokat-Restoration Of The Caravansaray Of Pazar Mahperi Hatun. The Online Journal of Science and Technology, 7(3), s152.
- [38] Azerbaycan Bakanlar Kurulu/Devlet Tarihi-Koruma Alanı Dairesi. 2023. İki katlı kervansaray. <https://web.archive.org/web/20170119194432/http://www.icherisheher.gov.az/static,20/lang,az/#monument16> (Erişim Tarihi: 10.05.2023).
- [39] Wikimedia. 2023. Baku two-storeyed caravanserai. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Baku_Two-StoreyedCaravanserai_004_8441.jpg (Erişim Tarihi: 10.05.2023).
- [40] Karaata, Ç. 2020. Özgün işlevini yitirmiş, yeniden işlevlendirilen yapıların tasarım sürecinin değerlendirilmesi ve Hışvahan örneğinin incelenmesi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 52s, Gaziantep.
- [41] Abbasian, A. 2019. Examining authenticity in adaptive reuse of iranian caravanserais for tourism: comparative assessment of two cases from safavid era. Eastern Mediterranean University, Department of Interior Arch, Master of Science, 109-111, Famagusta: North Cyprus.
- [42] Koç, İ. ve Asar, H. 2017. Tarihi Kastamonu Şehirliği Hanlarının Ticari ve Kültürel Fonksiyonlar Bağlamında Değerlendirilmesi. Artium. 5 (1), 9s.
- [43] Eyüpgiller, K. Topçubaşı, M. ve Polat, I. 2008. Kastamonu'da 19. Yüzyıl Ticaret Yapıları. METU JFA, (25:2), 3s.
- [44] İstenci, H. 2019. Kurşunlu Han (İsmail Bey Hanı). <https://www.istenci.com/2019/04/kursunlu-han.html> (Erişim Tarihi: 12.05.2023).
- [45] Kılıcı, A. 2016. İpek Yolu Kervansaraylarının Turizme Kazandırılmasında Alara Han Örneği. s.88-100. Atasoy, F. ed. 2016. Uluslararası İpek Yolu'nun Yükselişi ve Türk Dünyası-Yükselen İpek Yolu, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 93-94.
- [46] Türkiye Kültür Portalı. 2023. Alara Han. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/antalya/gezilecekyer/alara-han-1> (Erişim Tarihi: 12.05.2023).